

В.М.Галай

Лексіка нямецкага паходжання ў мове Ф.Скарыны

Разгледжаны лексемны нямецкага паходжання ў Слоўніку мовы Скарыны, складзеным У.В.Анічэнка.

Ключавыя словы: лексемны нямецкага паходжання, мова Францыска Скарыны, Уладзімір Анічэнка, беларуская народная гаворка.

O.M.Galai

Vocabulary of german origin in F. Scarina language

Lexemes of german origin in the dictionary of Scarina language created by U.V.Anichenko

Keywords: lexemes of german origin, Fransiska Scarina language, Uladimir Anichenko, belarussian folk speech.

Францыск Скарыны – заснавальнік беларускага кнігадрукавання, які ўнёс значны ўклад у станаўленне мовы нашага народа. На думку Л.М.Шакуна¹, «выданні Ф.Скарыны з’яўляюцца каштоўнай крыніцай вывучэння не толькі літаратурна-пісьмовай мовы, але і ў пэўнай меры жывой гутарковай беларускай мовы канца 15 – пачатку 16 стагоддзя». Беларуская народная гаворка была ў той час адной з асноўных крыніц далейшага ўзбагачэння і ўдасканалення літаратурнай мовы беларусаў.

Адным з даследчыкаў беларускай скарыніяны з’яўляецца доктар філалагічных навук Уладзімір Васільевіч Анічэнка. У. В. Анічэнка сабраў і сістэматызаваў лексічныя скарбы Ф.Скарыны, якія дапамагаюць глыбей зразумець тэксты яго выданняў і шматлікія беларускія помнікі старажытнай пары. Выдатны даследчык скарынінскай мовы склаў «Слоўнік мовы Скарыны» у 2-х тамах (Слоўнік мовы Скарыны. Т.1. - Мн.: Вышэйшая школа, 1977.- 477с.; Слоўнік мовы Скарыны. Т.2. - Мн.: Вышэйшая школа, 1984. – 362с.). У.В.Анічэнка ў гэты слоўнік уключае словы з пражскіх перакладных выданняў (1517 – 1519гг.) Скарыны, у тым ліку з яго ўласных прадмоў і пасляслоўяў да іх, а таксама з неперакладных – Псалтыра (1517) і Апостала (1525). Слоўнік прыводзіць розныя па часу і месцу ўзнікнення словы, якія ахопліваюць самыя

разнастайныя назвы рэалій, з'яў і паняццяў акаляючай рэчаіснасці. У скарынінскай лексіцы паказваецца развіццё тагачаснага насельніцтва, кола яго духоўных інтарэсаў, звычаі, побыт і ўзровень матэрыяльнай культуры. Вялікую ролю ў працэсе развіцця слоўнікавага саставу старабеларускай мовы адыгрывала і запазычанне чужых слоў. Без іх не існавала і не існуе ніводнай мовы. Эканамічныя і палітычныя зносіны нашых продкаў з заходнімі суседзямі садзейнічалі ў значнай меры пранікненню лексікі нямецкага паходжання.

У «Слоўніку мовы Скарыны» знаходзім лексемы нямецкага паходжання, пры выдзяленні якіх улічваем два галоўныя моўныя крытэрыі: фармальны і семантычны. З лексіка-семантычных разрадаў запазычанай лексікі значнае месца займае бытавая лексіка, якая складаецца з розных тэматычных груп. Гэта сведчыць аб разнастайнасці функцыянальных сфер, якія папаўняліся за кошт запазычанай лексікі. У семантычных адносінах бытавую лексіку размяркоўваем па наступных прадметна-тэматычных групах:

Назвы адзінак вымярэння і грашовых адзінак: *вага, ваги* (польск. *waga* < ст.-в.-ням.² *vaga*) 1. «вага»: *мерило и вага судьбы господня суть*; 2. «вагі»: *слова же мудрыхъ вагахъ розважена будутъ*; *гин* (сяр.-в.-ням. *gien*) «мера вадкасці»: *набери... масла древяна меру едину Гинъ*; *лот* (ст.польск. *lot* < сяр.-в.-ням. *lot*) 1. «адзінка вагі»: *железо острое ...важило есть шестьсотъ лотовъ*; 2. «грашовая адзінка»: *наделалъ есть Царь Саломонъ двесте щитовъ отъ злата чиста, шестьсотъ: сиклевъ на полі: лотовъ злата даль...*; *пенезь, пенязь* (польск. *pieniądz* < сяр.-в.-ням. *pfennig*) «грашовая адзінка»: *пенеземъ служатъ вси речи; куповали ихъ ... и приводили за урченыи пенязи; талант, талант* (р.-нов.-в.-ням. *Talent* < лацінск. *talentum*) 1. «вага і манета ў старажытных грэкаў і рымлян»: *И послалъ есть Царь Гирамъ Саломонову ... талантъ злата; злата ... было двадесеть и девять: талѣнтъ*; 2. «кавалак металу»: *талантъ сребра отажу до скарѣбу твоего; фунт* (польск. *funt* < сяр.-в.-ням. *phunt*) «мера вагі»: *сто фунтовъ злата важилъ светильникъ; цетнер* (польск. *cetnar, centrar* < сяр.-в.-ням. < *centner*, лацінск. *centum*): *дали суть ему седьмьдесятъ цетнеревъ сребра* (у старабеларускай мове слова ўжывалася ў розных фанетычных варыянтах: *цетнеръ, цетнаръ, центнаръ, цейтнаръ*).

Назвы прадметаў гаспадарчага ўжытку: сюды адносім а) назвы збудаванняў і іх асобных частак: *балька* (руск. *балка* < сяр.-в.-ням. *balken*) «бэлька»: *балькі наше кипарисовы; крюкъ* (руск. *крюк* < сяр.-в.-ням. *Krücke*): *не могли закупити за тое сребро...крюковъ; мур* (польск. *mur* < сяр.-в.-ням. *mûre*) «мур»: *имение богатого... якобы муръ ...оградило его; (трава) растетъ при муре; вытворнае кухонным дае падставу гаварыць аб запазычаным слове кухня* (руск. *кухня*, польск. *kuchnia*, чэшск. *kuchyně* < ст.-в.-ням. ням. *kuchina*) : *ополониковъ кухонныхъ*; Цікава сустрэць у «Слоўніку мовы Скарыны» лексему *млин* (польск. *młyn* < ст.-в.-ням. *mulin* < лацінск. *molinum*) у значэннях «блін; праснак»: *Возмешь...млинь единъ зъ мисы; жрецъ ... принесетъ хлебы пресные покроплены олеемъ и млины пресны помазаны олеемъ*; б) назвы частак адзення і ткацкіх вырабаў: *гаплік* (польск. *heftlik* < сяр.-в.-ням. *haftel, heftel*) «кручок у адзенні»: *два ретезьки ... будешь воскладати на гаплики; Наделаешь и Гапликовъ златыхъ; гафтка* (польск. *haft, haftka* < сяр.-в.-ням. *haft*) «засцежка»: *Гафтки златые*. У старабеларускай мове ўжывалася шырока сова *гафт* у значэнні «вышыўка; рубец». Захавалася яно ў першым значэнні і да нашых дзён; *колнер* (польск. *kolnierz* < сяр.-в.-ням. *kolner, koller*) «каўнер»: *Вделалъ теже ризу подъ плащ ... и колнеръ при стране верхнеи; шнур, снур* (польск. *sznur* < сяр.-в.-ням. *spuor, schnur*) «шнурок як упрыгожанне»: *на верхъхъ того плащ возложилъ... и шнуры шольковыми приправиль; притягнена ... кружъками плаща снуромъ шольку синего* (слова шырока ўжывалася ў старабеларускай мове са значэннямі «прылада да мерання; мера зямлі; зямельны ўчастак; шнурок для ўпрыгожання»); в) назвы посуду: *конев* (польск. *konew*, чэшск. *konev, konve* < сяр.-в.-ням. *kanne*) «бітон»: *Наделалъ ...конве златые; фляжка* (польск. *flasza* < сяр.-в.-ням. *vlasche*) «бутэлька»: *И возложила ... на служебницу свою Абру фляжъку вина*; в) назвы музычных інструментаў: *гарфа* (польск. *harfa, arfa* < сяр.-в.-ням. *harfe*) «арфа»: *услышите звукъ...прегудници и гарфы, и всякого сътрою гудебъного; цимбалы* (польск. *cymbal* < р.-нов.-в.-ням. *Zimbal* < лацінск. *cymbalum*) «цымбалы»: *Давыдъ же и вси людие израилевы ...гудяху бо на гуслехъ на смыцехъ на цимъбалехъ и на трубахъ и бубнахъ*.

Назвы ежы: *спіжа* (польск. *spiza* < сяр.-в.-ням.*spise*) «прадукты харчавання»: *дадаваць есць Царю спіжы ввсегда стояше з воискомъ*; *скиба* (польск. *skiba* < сяр.-в.-ням.*sciba*) «луста (звычайна хлеба); у помніках пісьменнасці яшчэ мае значэнне пласт узоранай зямлі»: *положу скибу хлеба*; *Снедаць ли есми скибу мою самъ*; *цыбуля* (польск. *cybula* < сяр.-в.-ням *zibolle* , *zwibolle*) «цыбуля»: *И огурьки Лукъ Цибуля и Чеснокъ*; *флястр* (польск. *plaster* < сяр.-в.-ням.*plaster*) «мядовыя соты»: *Понеже Ани трава Ани флястръ узьдравоваль есць ихъ* ; *фигга* (польск.*figa* < сяр.-в.-ням.*vige*) «фіга (плод)»: *възяла ...двесте узловъ фикьговыхъ*; *смакъ* (польск *smak* < сяр.-н.-ням.*smak*) смакъ ея [маньны] яко хлеба белого с медомъ;

Назвы людзей па іх занятку: *желнер* (польск.*zotnierz* < сяр.-в.-ням.*soldnaere*) «салдат, воін»: *Давыдъ... осадиль желнерами землю ідуменскую*; *канцлер* (польск.*kanclerz*<сяр.-в.-ням.*kanzler*) «правіцель дзяржаўнай канцылярыі»: *Сива же былъ есць канцлеремъ в Садохъ*; *лотр* (польск.*lotr*, чэшск.*lotr* < сяр.-в.-ням.*loter*, *lotr*) «бандыт, разбойнік»: *ловить бо на пути яко лотръ, и коихъ узьритъ неосторожливыхъ погубить*; *мастер, маистер* (польск. *majster* < сяр.-в.-ням.*meister*) - старабеларускае *майстеръ*, *майстръ*, *мастеръ*: *Гирамъ маистеръ злилъ до храму ... два столпа*; *мураль* (польск.*mularz*, *murarz* < сяр.-в.-ням.*murer*) «муляр»: *мурали Саломонови и мурали Гирамови*; *шафар* (польск.*szafarz* < р.-нов.-в.-ням.*Schaffer*) «эканом»: *Иосифъ... повеле шафарю двора своего*;

Прысутнасць у слоўніку лексемы *гафтарскіи* (У.Анічэнка тлумачыць як «кравецкі») дае падставу сцвярджаць, што ўтворана яна ад *гафтар* «вышывальшчык», якая ў сваю чаргу ад *гафт*: *Моисеи...обудву навчилъ мудрости, абъ делали дела доулидска гафтарска*; *рицерскіи* ад *рицар* (польск. *rycerz* < сяр.-в.-ням.*ritter*) «рыцар»: *право рицерское ... соблюдаемо бываетъ*.

Як паказваюць матэрыялы слоўніка, запазычаныя словы набылі здольнасць да словаўтварэння і тым самым выступілі як сродак расшырэння лексічнага запасу старабеларускай мовы: *вага* – *важитель* – *важныи* – *важити* (акрамя значэння «узважаць» даецца ў слоўніку яшчэ і «каштаваць»: *венець... важиль есць талантъ злата*) – *розважити*; *малевати* – *малеваныи* –

малеванне – вымалеваці; мастер – мастеровыі – мастэрство; рада «парада, указанне» (польск.*rada* < сяр.-в.-ням.*rât*) – *радыці – радзіцца – радца* «кіраўнік, правіцель»; *фальш – фальшывыі – фальшэванне; шкода* (польск.*szkoda* < ст.-в.-ням.*scado*)-*шкодыці – шкодлівыі*.

Большая частка нямецкіх слоў пранікла праз польскую мову, але нельга адмаўляць і непасрэднае запазычанне: *гін, рыцар (рытер, рыцер), ціль* (ст.-в.-ням. *zil*), *шнур (снур)* і інш.

У працэсе гістарычнага развіцця беларускай мовы не заставалася нязменнай і даследуемая намі лексіка: ішло яе далейшае ўдасканаленне, упарадкаванне. Амаль усе разглядаемыя словы захаваліся да нашага часу, праўда, большасць іх у народных гаворках (напрыклад, *сніжа* «пасуда на страву; невялікая бочка для сала; частка свірна для складвання збожжа»). З ужытку выйшлі некаторыя словы, так як зніклі адпаведныя рэаліі: *гін, грот* «вастрыё, наканечнік»(польск.*grot* < сяр.-в.-ням.*grât*), *желнер, лот, лотр, мары* «насілкі для нябожчыка» (польск.*mary* < сяр.-в.-ням.*bahre*), *талант* і іншыя. Слова *фунт* як *мера вагі* ўжываецца вельмі рэдка, але *пачым фунт ліха* «зазнаць, як цяжка ў горы, у нястачы» сустракаецца паўсюдна ў Беларусі. Многія словы ў скарынінскіх выданнях мелі некалькі значэнняў, але не ўсе яны захаваліся: скарынінскае *спіца* (польск.*szpica* < сяр.-в.-ням.*spitz*) ужывалася як «спіца (кола); палка; клінок (для пісання); вастрыё»: *спіцу писальную полици его; сталь есть Елизарь на спици его; яковы оу возе бывыють, и ос,. ихъ и спици, и ободы;резалися ножьми по обычаю своему, и спицами ся боли до пролитися крови своея*. Сучаснае літаратурнае *спіца* «драўляны або металічны стрыжань рознага прызначэння»; *барва* «фарба, афарбоўка, колер» (польск.*barwa*, чэшск.*barva* < сяр.-в.-ням. *varve*): у помніках старабеларускай пісьменнасці знаходзім яшчэ і *барва* як «святочная вопратка». Сучаснае літаратурнае *барва* «колер», дыялектнае «радуга; тулуп». Такая з’ява вядома любой мове.

Такім чынам, Ф.Скарына значна ўзбагаціў кніжна-славянскую мову беларускай народнай гаворкай. Складзены У.В.Анічэнкам «Слоўнік мовы

Скарыны» дапамагае нам яшчэ больш знайсці нямецкіх слоў, якія ўжываліся ў народных гаворках.

¹Шакун Л.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мн.: «Універсітэцкае», 1984. – С.125.

²Скарачэнні дыялектаў нямецкай мовы: ст.-в.-ням. – стараверхнямецкі; сяр.-в.-ням.– сярэдневерхнямецкі; ср.-н.-ням.- сярэдненіжнямецкі; р.-нов.-в.-ням. – ранненоваверхнямецкі

Ф.И.О участника	Галай Ольга Максимовна
Место работы	Белорусский госуниверситет
Кафедра	немецкого языка
Должность	доцент
Ученая степень	кандидат филологических наук
Ученое звание	доцент
Почтовый адрес	220015 г.Минск, ул.Я.Мавра, д.9, кв.6
Контактный телефон	дом.тел. 8-017 -232-79-63
e-mail	gaom@mail.ru